

A BULGÁRIAI SZOCIALIZMUS TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI KUTATÁSAI

Témák, problémák és kilátások

A szocializmus korának társadalom- és gazdaságtörténeti kutatásai Bulgáriában az utolsó 15 évben nem különböznek lényegesen a korszakot érintő kutatások általános trendjeitől és állapotától. Ez a megállapítás nemcsak saját megfigyeléseimen alapul, hanem külföldi és bolgár kutatók historiográfiai összefoglalóin is. A múlt század nyolcvanas éveinek végén és a kilencvenes években megtörtént radikális változások arra biztatták a történészeket, hogy „szabadítsák meg” a történelmet a valóban létező és feltételezett kommunista hamisításoktól. Ezzel együtt mind a politika-, mind a gazdaságtörténet-írásban egyfajta átértékelés kezdődött el, amelyet a nyugati kutatók jobboldali revizionizmusnak neveztek el, mert az átértékelés a jobboldali politikai eszmék szempontjából történik, mivel a szocialista rendszer felbomlása eredményeképpen a baloldali eszmék erősen diszkreditálódtak.¹ Az új tények feltárása, valamint a tematikai bővülés mellett azonban továbbra is jellemző bizonyos tematikai, metodológiai és személyi folytonosság. Most röviden igyekszem bemutatni a fontosabb irányzatokat, megpróbálva körvonalazni a problémákat és a fejlődés lehetséges távlatait.

A gazdaságtörténeti kutatások tovább bővülnek, mivel szélesedik a forrásbázis: a kommunista párt levéltárának összes fontos irata hozzáférhetővé vált a kutatók számára, a kormányzervek levéltárait is megnyitották. Közben az egykori gazdasági szakemberek megkezdték emlékirataik publikálását, a politikailag elkötelezett közgazdászok pedig kiadják a rendszer fejlődését és összeomlását feltáró iratokat.² A jelenkori gazdasági átalakulás – a központilag irányított gazdaságból liberális piacgazdasággá válás – felkelti a közönség érdeklődését aziránt, miből is erednek az átmeneti korszak gazdasági terhei. Törvényszerűnek és természetesnek tartjuk, hogy a „peresztrojka” által provokált gazdaságtörténeti kutatások fejlődése eredményeként és az 1989 utáni társadalmi változások nyomán észrevehető egyfajta visszatérés olyan témák felé, amelyek az előző korszakban – az 1940–1950-es években – végbement radikális gazdasági átalakulás bemutatását célozzák meg. Ez az ipar államosításának időszaka (amelyet a nagyipari tőke megsemmisítésének tekintenek), valamint az agrárreform (amelyet pedig a kis magántulajdon megszüntetésének tartanak), a nagytőke elleni represszív gazdasági törvényhozás, a föld erőszakos kollektivizálásának, a külkereskedelmi kapcsolatok átalakításának és az iparosítás erőltetésének a korszaka. A tények feltárása mellett az újabb kutatások során a folyamatokat a liberalizmus és a szabad kereskedelem szempontjából értékeli. A jelenkorban ezek az eszmék váltak váltkodóvá, eltérően a második világháború utáni korszaktól, amikor nem számítottak aktuálisnak. Ezek a szempontok ahhoz vezettek, hogy a korábban pozitívnak tekintett átalakulást manapság negatív módon ítélik meg, valamint ahhoz a megállapításhoz, miszerint a gazdasági átalakulás alapjául a szovjet modell szolgált, és ez végső soron fél évszázados eltávolodást jelentett a nyugat-európai civilizációtól.³

Itt egy másik, a bolgár és általában a balkáni rendszerváltás kori történetírásra jellemző – és a külföldi kutatók által is észrevett – törekvéshez jutunk: vagyis hogy történeti tanúságokat keresnek a vasfüggönytől keletre került népek nyugat-európai identitására. A bolgár szocializmus társadalmi-gazdasági történetével foglalkozó

kutatások szintén beépülnek abba a trendbe, amely igyekszik a Nyugathoz tartozás érzését bizonyítani, illetve erősíteni, valamint elősegíteni a „visszatérést”. A szovjet gazdasági modellt a nemzeti hagyománytól idegennek értékelik. A bolgár–szovjet gazdasági kapcsolatokat a – neokolonialista jellegű – gazdasági behatolás elméletének fényében tárgyalják. A történettudományban újnak számít a gazdasági vezetők elleni repressziók kutatása. A velük szembeni fellépésben az ország gazdasági függetlenségének és szuverenitásának sztálinista megsértését látják. Kutatásokat végeztek az egykori német, majd később elkobozott, végül az oroszoknak átadott bolgár tulajdon sorsát illetően.⁴

Észrevehető: annak ellenére, hogy az átmeneti korszaknak vége van, a szocialista gazdaság kezdeti átalakulása iránti érdeklődés nem csökkent. Az átmenet első éveiben kutatott és újraértékelt kollektivizálás és kezdeti iparosítás állandóan ébren tartják a kutatók érdeklődését.⁵ Az érdeklődés a már kialakult gazdasági rendszer iránt sokkal kisebb. A kutatók legirkább az 1950-es évekkel, illetve az 1960-as évek elejével foglalkoznak, a politika és a gazdaság közötti kapcsolatot keresve. Míg az 1960-as évekbeli reformpróbálkozások még várják a kutatójukat, az 1980-as évek második felében lezajlott reformkísérletek nagy érdeklődésnek örvendenek. Úgy tűnik: azért van még elég feladat a rendszer csődje okainak tisztázását illetően.⁶ A szocialista Bulgária külső adóssága, valamint a pénzügy és a bankszektor fejlődése a gazdaságtörténeti kutatások új témái közé tartoznak.⁷

Attól függetlenül, hogy hiányzik a szocialista Bulgária gazdaság- és társadalomtörténetét összefoglaló kötet, a bolgár történetírás rendelkezik egy olyan művel, amelyből elég jó képet kaphatunk az ország 1944 és 1989 közötti gazdaságpolitikájáról. Vannak kísérletek a szocialista tervgazdaság bevezetésének történettudományi és elméleti értékelésére. Mi több, annak ellenére, hogy a bolgár történetírás hagyományosan nem foglalkozik a jelenkortörténettel, az átmenet és annak gazdasági dimenziói egyre inkább vonzzák a történészek figyelmét.⁸ Bulgária és az európai gazdasági integráció, valamint az 1990-es évekbeli regionális gazdasági együttműködés témái sincsenek elhanyagolva, az ilyen irányú kutatások szaporodni fognak a jövőben.⁹ Szembetűnő, hogy alig vagy nem kutatják a szocialista társadalomban kialakult nagy társadalmi csoportokban lezajlott változásokat, valamint az egyes rétegeknek az 1989 utáni átmeneti korszakban megfigyelhető felbomlását sem. A gazdaságtörténészek általában nem fordítanak kellő figyelmet a szociálpolitika, illetve olyan témák iránt, mint a nyugdíjügy, az egészségügy, a demográfiai mutatók, a turizmus fejlődése a 20. század második felében. Kutatásokat végeznek különböző iparágak – energetika, távközlés, elektronika – történetének feltárására, nemcsak nemzeti, hanem regionális téren is. Éppen az ilyen kutatásoknál alkalmazzák az *Annales* iskola *longue durée* elvét: az iparágakban végbemenő folyamatokat a kialakulásuktól kezdve egészen a 20. század végéig nyomon követik.¹⁰

Az etnológusok, antropológusok, a történeti szociológiával foglalkozók révén új módszerek kerülnek a gazdaság- és főleg a társadalomtörténetbe. A szocialista korszak ideje alatti urbanizáció és annak társadalmi következményei, valamint az emancipáció, a mindennapi élet története kutatásában felhasználják mind a hagyományos forrásokat, mind az audiovizuális eszközöket, mind pedig az *oral history*-módszereket.¹¹ Az új és modern témák kutatásában a szocialista korszak kutatóinak csak kis hányada alkalmaz modernnek számító módszereket. A történészek csekély része – de annál inkább a szociológusok, az etnológusok és az antropológusok – kapcsolja be a szocializmusban végbement gazdasági és társadalmi folyamatokat a modernizációról szóló nagy historiográfiai narratívába. Ezt a módszert ténylegesen

únak lehet tekinteni a szocialista korszakra vonatkozó bolgár történetírásban. A nemzeti történelem ily módon beleilleszkedik a világ és a régió történelmébe.¹²

Az eddig elmondottak alapján – úgy vélem – Bulgáriában a szocialista kísérlet idején végbement társadalmi-gazdasági fejlődés kutatásában a következő alapperspektívák körvonalazódnak: szükséges az 1960-as, 1970-es és 1980-as évekbeli reformkísérletek, a szociálpolitika, a társadalmi csoportok és azok mindennapjainak kutatása, valamint a különböző nemzedékeket reprezentáló gazdasági szakemberek életrajzainak feltárása, továbbá az 1990-es évekbeli átmenet részletes kutatása.

Fordította: Penka Pejkovszka.

Jegyzetek

¹ *Brunnbauer, U.* (ed): (Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism. Münster, 2004. 23. (Studies on South East Europe, 4.)

² *Dojnov, O.*: Szpomeni. Dopalneni ot Zoja Dimitrova [Visszaemlékezések. Kiegészítette Zoja Dimitrova]. Szófia, 2000; *Bonev, Szt.*: Vremeto, v koeto zsvijah i horata, sz koito rabotih [A kor, amiben éltem, és az emberek, akikkel dolgoztam]. Szófia, 2001; *Csovekat, koito izprevari szvoeto vreme.* Szpomeni za Georgi Najdenov-GETO [Az ember, aki megelőzte saját korszakát. Visszaemlékezések Georgi Najdenov-GETO-ról]. Szófia, 2001; *Jadkov, D.*: Bulgartabak. Szpomeni [Bulgártabak. Visszaemlékezések]. Szófia, 2003; *Ot Deveti do Deszeti* [A kilencediktől a tizedikig]. Szófia, 2004 stb.

³ *Zlatev, Zl.*: Agrarnata reforma v Balgarija (1946–1948) [Az agrárreform Bulgáriában, 1946–1948]. In: *Isztoriceszki pregled, 1993/1.*; *Milanova, Sz.*: Zakonat za trudovo-pozemlenata szobsztyvenoszt ot 1946 g. – pozicii i alternativni [Az 1946-os földtulajdonról szóló törvény – álláspontok és alternatívák]. In: *Isztoriceszki pregled, 1992/6.*; *Uő:* Zakonat za konfiszkuvane na imustesztva, pridobiti csrez szpekul i po nezakonen pat ot 1946 g. [Az úzerkedés által és törvénytelen úton szerzett tulajdon elkobzásáról szóló 1946. évi törvény]. In: *Isztoriceszki pregled, 1994–1995/4.*; *Uő:* Szocialni funkcii na zaszhahovatelniya monopol ot 1946 g. [Az 1946-os biztosítási monopólium társadalmi funkciói]. In: *Epohi, 1995/1.*; *Migev, Vl.*: Kolektivizacijata na balgarszkoto szelo (1948–1958) [A bolgár falu kollektivizálása, 1948–1958]. Szófia, 1995; *Uő:* Problemi na agrarnoto razvítie na Balgarija (1944–1960) [A bolgár agrárfejlődés problémái, 1944–1960]. Szófia, 1998; *Bineva, V.*: Nacionalizacijata na ruszenszkite promisleni predpriyatija ot 23. XII. 1947 g. [A ruszei ipari vállalatok 1947. december 23-i államosítása]. In: *Mínalo, 2004/1.*

⁴ *Isziszov, M.*: Sztalin i Balgarija [Sztálin és Bulgária]. Szófia, 1991; *Nikova, G.*: Szavetszkoto ikonomiczeszko pronikvane v Balgarija szled Vtorata szvetovna voina [Szovjet gazdasági behatolás a második világháború után Bulgáriában]. In: *Isztoriceszki pregled, 1996/2.*; *Uő:* „Golemijat zagovor” v Balgarija (1949–1953) [„A nagy összeesküvés” Bulgáriában, 1949–1953]. In: *Lica na vremeto, II.* köt. 1997. 69–98.; *Uő:* Balgarszkoto sztopansztvo mezsdu Germanija i Szavetszkija Szajuz. Likvidirane na germasztko tehologicnsno vlijanie v Balgarija [A bolgár gazdaság Németország és a Szovjetunió között. A német technológiai hatás megszüntetése Bulgáriában]. In: *Isztoriceszki pregled, 2000/3–4.*; *Uő:* Balgarszavetszki ikonomiczeszki otnoszenija szled Vtorata szvetovna voina 1949–1960 [Bolgár–szovjet gazdasági kapcsolatok a második világháború után]. In: *Balgarija i Ruszija prez XX vek.* Szófia, 2000. 247–256.; *Kalinova, E.*: Pobeditelite vinagi imat pravo (Szadbata na germanszkite imustesztva v Balgarija i szavetszkite pretencii szprjamo Germania szled Vtorata szvetovna voina) [A győzteseknek mindig igazuk van. A német tulajdon sorsa Bulgáriában és a szovjet igények Németországgal szemben a második világháború után]. In: *Kolegium Germanija, 3. köt.* 2000. 201–226.

⁵ *Marcseva, Il.*: Politikata na balgarszkoto pravitelstvoto za finanszirane na indusztrializacijata (1949–1953) [A bolgár kormány politikája az iparosítás finanszírozása érdekében, 1949–1953]. In: *Isztoriceszki pregled, 1990/4.*; *Uő:* Elektrifikacijata na Balgarija (1949–1953) [Villamosítás Bulgáriában, 1949–1953]. In: *Vekove, 1991/1–2.*; *Uő:* Indusztrialnata politika v Balgarija, 1944–1958 [Iparpolitika Bulgáriában, 1944–1958]. In: *Sztranicí ot balgarszkata isztoria. II. rész,* Szófia, 1993. 112–126.; *Marinova, M.*: Indusztrialnata politika na parvoto pravitelstvoto na Cservenkov [Az első Cservenkov-kormány iparpolitikája]. In: *Naucsni trudove na Plovdivszkija universztet „Paiszii Hilendarszki”, 38.* 2000/1. 683–692.; *Migev, Vl.*: Kolektivizacijata na balgarszkoto szelo (1948–1958) [A bolgár falu kollektivizálása, 1948–1958]. Szófia, 1996; *Joszifov, K.*: Totalitarizmat na balgarszkoto szelo [A totalitarizmus a bolgár faluban]. Szófia, 1999; *Uő:* Totalitarnoto naszillie v balgarszkoto szelo (1944–1951) i poszedicite za Balgarija [A totalitárius erőszak a bolgár faluban (1944–1951) és következményei Bulgáriára nézve]. Szófia, 2003.

⁶ *Marcseva, Il.*: Todor Zsivkov – patjat kam vlasta. Ikonomika i politika v Balgarija 1953–1964 [Todor Zsivkov – az út a hatalom felé. Gazdaság és politika Bulgáriában 1953–1964]. Szófia, 2000; *Uő:* Opiteite za ikonomiczeszki reformi v Balgarija prez vtorata polovina XX vek [Gazdasági reformkísérletek Bulgáriában

- a 20. század második felében]. In: 120 godini izpalnitelna vlaszt v Balgarija. Szófia, 1999. 283–299.; *Uő*: Balgarszkijat pat kam Evropa prez vtorata polovina na XX vek. Szocialno-ikonomiczeszki strihi [A bolgár út Európába a 20. század második felében. Társadalmi-gazdasági körvonalak]. In: Isztoriczeszki pregled, 2000/5–6.; *Uő*: Mazskite momicseta v kragovrata na promenite: balgarkata prez vtorata polovina na XX vek. In: Granici na grazsdansztvoto: evropejszkite zseni mezsdu tradicijata i modernosztva. Szófia, 2001. 318–331.; *Uő*: Peresztrojkata v Balgarija v szvetlinata na modernizacijata [A peresztrojka Bulgáriában a modernizáció fényében]. In: Isztoriczeszki pregled, 2003/1–2.; *Uő*: Balgarszkata ikonomszka prez 80-te godini na XX vek mezsdu Iztoka i Zapada [A bolgár gazdaság az 1980-as években a Kelet és a Nyugat között]. In: Problemat Iztok–Zapad. Isztoriczeszka perszpektiva. Szófia, 2003. 685–692.; *Uő*: Nacsaloto na kraja na szocializmat v Balgarija prez parvata polovina na 80-te godini [A szocializmus végének kezdete az 1980-as évek első felében]. In: Isztoriczeszki pregled, 2004/3–4.; *Nikova, G.*: Zsivkovata ikonomiczeszka reforma, peresztrojkata i sztartat na szkritata privatizacija v Balgarija [A zsvikovi gazdasági reform, a peresztrojka és a rejtett privatizáció kezdete Bulgáriában]. In: Isztoriczeszki pregled, 2003/5–6.
- ⁷ *Vacskov, D.*: Interesen dokument za vansnija dalg na Balgarija prez 70-te godini [Érdekes dokumentum a bolgár külső adósságról az 1970-es években]. In: Izvesztija na darzsavnite arhivi, 77. köt., 63–73.
- ⁸ *Berov, L.*: Ikonomszkata na Balgarija i bivsite szocialiszticeszki sztrani desztiletie po-kaszo 1989–1999 [Bulgária és a volt szocialista országok gazdasága tíz évvel később 1989–1999]. Szófia, 1999; *Kalinova, E., Baeva, I.*: Balgarszkite prehodi 1939–2002 [Bolgár átmenetek 1939–2002]. Szófia, 2002.
- ⁹ *Nikova, E.*: Balkanite i evropejszkata obstnoszt [A Balkán és az Európai Unió]. Szófia, 1992; *Uő*: Regional Cooperation in the Balkans Revisited. In: Études Balkaniques, 2000/1.
- ¹⁰ Razvitie na indusztrijata v Balgarija 1834–1989 [Az ipar fejlődése Bulgáriában 1834–1989]. Sajtó alá rendezte Berov, L., Dimitrov, D. I. Szófia, 1990; *Baeva, I., Kalinova, E., Marcseva, I.*: Isztorija na szaobstenijata v Balgarija [A távközlés története Bulgáriában]. Szófia, 1997; *Georgiev, A., Pankov, G.*: Energetikata i himijata na Balgarija (kratka isztorija) [Energetika és vegyészet Bulgáriában. Rövid történet]. Szófia, 2001; *Ivanova, E., Dimitrova, Sz.*: Isztorija na elektrifikacijata v Sztarozagorszki region [A villamosítás a Sztara Zagora-i régióban]. Sztara Zagora, 2002.
- ¹¹ Például a Szociologicseszki problemi folyóirat A szocializmus történeti szociológiája című tematikus száma (2003/1–2). Lásd még: Szocializmat. Realnoszt i iljuzii. Etnologicsni problemi na vszekidnevната kultura [A szocializmus. Realitás és illúziók. A mindennapi kultúra etnológiai problémái]. Szófia, 2003.
- ¹² *Koleva D., Elenkov, I.*: Did the “Change” Happen? Post-socialist Historiography in Bulgaria. In: Brunnbauer, U. (ed): i. m.